C O P E
Member since 2019
JM14482

Izabela Kamińska-Jatczak*

Przekaz pokoleniowy. Teksty Heleny Radlińskiej w „Piśmie Młodych" (1943)[1]

Abstrakt

Artykuł prezentuje główne tematy tekstów publicystycznych, napisanych prawdopodobnie przez Helenę Radlińską na łamach pisma konspiracyjnego „Pismo Młodych", adresowanego do Grup Szturmowych Szarych Szeregów. Wyłonione tematy, odwołujące się do głównych pojęć pedagogiki społecznej Radlińskiej, zostały wyodrębnione w efekcie przeprowadzonej jakościowej analizy treści. Synteza treści adresowanych do młodzieży walczącej i ich instruktorów prowadzi do konkluzji dotyczącej przekazu pokoleniowego, jaki Radlińska kierowała do młodszej generacji walczącej z okupantem podczas II wojny światowej. Tekst odsłania mniej znaną kartę twórczości publicystycznej uczonej z okresu wojennego.

Słowa kluczowe: Helena Radlińska, publicystyka wojenna, Grupy Szturmowe Szarych Szeregów, II wojna światowa, przekaz pokoleniowy.

Generational Message. Helena Radlińska's Papers in "Pismo Młodych" (1943)

Abstract

The article presents the main themes of journalistic texts probably written by Helena Radlińska, and published on the pages of the underground magazine 'Pismo Młodych' addressed to the Gray Ranks Assault Groups. The selected topics, referring to the main concepts of Radlińska's social pedagogy, were distinguished as a result of a qualitative

[1] Składam podziękowania członkiniom zespołu samokształceniowego, działającego w Łódzkim Towarzystwie Naukowym jako „Stałe konwersatorium szkół i zespołów naukowych Łodzi akademickiej" pod nazwą: *Helena Radlińska i jej pokolenie historyczne,* a szczególnie profesor Ewie Marynowicz-Hetce, za wszelkie uwagi pomocne w przygotowaniu tekstu.

* Uniwersytet Łódzki.
Artykuł otrzymano: 9.09.2021; akceptacja: 10.01.2022.

https://doi.org/10.18778/2450-4491.15.07

content analysis. The synthesis of the content addressed to the fighting youth and their instructors, leads to a conclusion regarding the generational message that Radlińska directed to the younger generation fighting against the invader during World War II. The text reveals a less known part of the journalistic work of the scientist from the war period.

Keywords: Helena Radlińska, war journalism, Gray Ranks Assault Groups, II World War, generational message.

Wstęp

W okresie II wojny światowej Helena Radlińska prowadziła wzmożoną działalność pisarską, w tym publicystyczną, wpisującą się w walkę piórem ku pokrzepieniu serc. Jak sama wspomina w *Listach o nauczaniu i pracy badawczej* (1964), jej poczynania pisarskie z tamtego czasu miały szczególne znaczenie, były powiązane z intencją pisania „testamentu", służącego powojennej przyszłości, oraz z pracą myślową i nauczaniem, stanowiących część walki o byt narodu i godność człowieka (Radlińska 1964: 461; por. Bogusławska 1971: 153; por. Theiss 1997: 31). Niniejszy artykuł odkrywa jedną z kart wojennego dorobku Radlińskiej, związanego z jej publicystyką z tamtych lat. Jest to o tyle ważne, że duża część z tekstów Radlińskiej z okresu wojennego spłonęła w pożarach Powstania Warszawskiego. Tym bardziej jest to niepowetowana strata, że był to bardzo płodny okres twórczości uczonej, a niektóre z prowadzonych prac badawczych musiały zostać przerwane i nie mogły być odtworzone z uwagi na zniszczenie materiałów i zespołów archiwalnych (por. Kamińska-Jatczak 2019a: 195–196; por. Radlińska 1949).

Celem niniejszego artykułu jest jakościowa analiza treści tekstów publicystycznych, jakie ukazywały się w „Piśmie Młodych" („PiM") w 1943 r.[2] i były wydawane anonimowo lub pod pseudonimem, co do których istnieje prawdopodobieństwo, że zostały napisane przez Radlińską. Teksty były analizowane z intencją zaprezentowania idei, które promieniowały od Radlińskiej i środowiska „profesorskiego", związanego ze Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej[3], do młodzieży walczącej podziemnego harcerstwa, stanowiącego adresatów „PiM".

Podjęta tematyka wpisuje się w szersze zagadnienie badawcze związane z pogłębieniem rozpoznania kategorii „pokolenia historycznego", silnie obecnego w twórczości Radlińskiej. Zadanie to podjęło część autorów niniejszego numeru, których teksty na różne sposoby nawiązują do tego pojęcia.

[2] Celowo w tekście omawiane są jedynie teksty pochodzące z 1943 roku, a nie z 1944. Od 15.02.1944 rozpoczęto wydawanie pisma „Brzask. Pismo Młodych", które pozornie mogłoby się wydawać kontynuacją „Pisma Młodych" z 1943 r. ze względu na format i objętość, które pozostały takie same (na początku korzystano nawet z tej samej drukarni) (Wiśniewska 1987: 265; por. Broniewski 1983: 223). Było to jednak inne pismo, które na prośbę czytelników miało mieć charakter bardziej wojskowy. Zrezygnowano ze współpracy z I. Jurgielewiczową i współpracującą z nią „grupą profesorską", by na prośbę czytelników zwiększyć udział instruktorów harcerskich w przygotowanie treści (Wiśniewska 1987: 265).

[3] Z uwagi na konspiracyjny charakter pisma trudno zidentyfikować autorów publikujących na łamach „PiM". Wiadomo, że oprócz Radlińskiej teksty zamieszczała Irena Jurgielewiczowa pod pseudonimem „Pielgrzym", a także Sergiusz Hessen (Wiśniewska 1987: 191, 193).

Jak wiadomo, dla Radlińskiej pokolenie historyczne oznaczało generacje w różnym wieku, żyjące w tym samym okresie dziejowym, obfitującym w określone wydarzenia, prądy społeczne i kulturowe, wspólne potrzeby (por. Radlińska 1936: 814). Uczona kładzie nacisk na przestrzeń transgeneracyjną, jaka wytwarza się pomiędzy generacjami w różnym wieku, które współtworzą pokolenie historyczne (por. Mikołajewicz 1994: 106–108; Marynowicz-Hetka 2019: 117–119). Owa przestrzeń daje możliwość porozumienia – wymagającego sztuki zrozumienia siebie i innych, opartego o sumę wspólnych wiadomości i pojęć (Radlińska 1936: 815). Niniejszy tekst wpisuje się w próbę rozpoznania przekazu pokoleniowego, jaki Radlińska kierowała do młodszej generacji podziemnego harcerstwa. W zakończeniu dokonano syntezy treści tego przekazu i przedstawiono uwagi krytyczne, które stanowią tropy do dalszych poszukiwań, pozwalających zbudować przypuszczenia o porozumieniu, jakie mogło istnieć pomiędzy autorką a jej młodymi czytelnikami.

Związki Heleny Radlińskiej z „Pismem Młodych" – „po nitce do kłębka"

Środowisko związane ze Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, którym kierowała Helena Radlińska, przenikało się ze środowiskiem harcerskim. Wykładowcy realizujący nauczanie w ramach Studium przed wojną – Bogdan Suchodolski, Władysław Radwan, Stanisław Rychliński – i kontynuowali je w czasie okupacji – Sergiusz Hessen (Brodowska 1958: 149–150, 157–158) – brali również udział w tajnych akcjach oświatowych, w ramach których nawiązywali kontakty ze środowiskiem Szarych Szeregów:

> Ryzykowali oni osobiste bezpieczeństwo swoje i swych rodzin, by spotkać się z młodzieżą i wspólnie dyskutować nad problemami związanymi z „urządzeniem" świata już po wojnie (Wiśniewska 1987: 182).

W tajnych spotkaniach z „grupą profesorską" brali udział instruktorzy Szarych Szeregów, między innymi Ryszard Zarzycki[4], który objął w listopadzie 1942 r. kierownictwo Wydziału Grup Szturmowych w Kwaterze Głównej Szarych Szeregów (Wiśniewska 1987: 181–182, por. Broniewski 1983: 150). Kierownictwo Zarzyckiego dotyczyło odpowiedzialności za całość programu Szarych Szeregów (Broniewski 1983: 150).

Zarzycki, poszukując osób, które mogłyby sprostać wymaganiom ideowym i intelektualnym[5], zwrócił się do osób mających kontakt z „grupą profesorską". Przy po-

[4] Zarzycki był przed wojną związany ze Zrzeszeniem Akademickim Kręgów Starszoharcerskich w Warszawie pod nazwą „Kuźnica", które było nastawione na pracę społeczną i wychowawczą, a w czasie okupacji nadal kontynuowało swoją działalność, skupiając młodzież studiującą na tajnych kompletach (Wiśniewska 1987: 181–182).

[5] „Pismo Młodych" wyrosło z dążeń „Kuźnicy" i ambicji Zarzyckiego, by stworzyć program dla starszego harcerstwa, „łączący ludzi różnych zawodów i zainteresowań w konkretnych działaniach społecznych" (Wiśniewska 1987: 182).

mocy Hanki Hryniewieckiej (pseudonim „Maryna"), która pracowała w sekretariacie Biura Informacji i Propagandy (BIP) Komendy Głównej AK, udało mu się skontaktować z Ireną Drozdowicz-Jurgielewiczową, adiunktem i wykładowcą Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej (Wiśniewska 1987: 183). Jurgielewiczowa (pseudonim „Pani"), podobnie jak Hryniewiecka, pracowała w BIP, gdzie była szyfrantką (Antosz 2007: 65). Główna Kwatera AK zaproponowała jej objęcie funkcji redaktora naczelnego „Pisma Młodych" („PiM"), co spotkało się z jej pozytywnym przyjęciem. „Pani" uzyskała wolną rękę w doborze autorów i szczegółowym precyzowaniu tematów (Wiśniewska 1987: 183).

Jak wiadomo, Jurgielewiczowa współpracowała z Radlińską w ramach Studium Pracy Społeczno-Oświatowej WWP[6], od roku 1932/33 jako starszy asystent, a potem od 1938/39 jako adiunkt (Brodowska 1958: 161). W latach 1932–1939 w ramach Studium prowadziła takie przedmioty, jak: „Dydaktyka i metodyka nauczania dorosłych", „Technika pracy umysłowej" (Brodowska 1958: 157). Jurgielewiczowa i Radlińska napisały wspólnie książeczkę *Wychowanie i nauczanie dorosłych*, wydaną w 1936 r.[7] Jurgielewiczowa wchodziła w skład zarządu Zrzeszenia byłych Słuchaczy Studium Pracy Społeczno-Oświatowej WWP (Brodowska 1958: 142). Ze względu na usytuowanie Jurgielewiczowej, utrzymującej luźne kontakty z Kwaterą Główną (Broniewski 1983: 222–223), z boku Szarych Szeregów, oraz współpracę uczonych w WWP uzasadnione wydają się głosy, iż Radlińska mogła wywierać wpływ ideowy na charakter publikowanych treści (por. Wiśniewska 1987: 184).

Działalność publicystyczna Radlińskiej w „PiM" wpisuje się w jej kontakty z grupami harcerskimi w czasie wojny. Jej uczennicami w czasie tajnego nauczania w Studium w okresie okupacji były instruktorki i harcerki, między innymi siostra „Zośki" – Hanka Zawadzka. Radlińska została uhonorowana krzyżem harcerskim (Wiśniewska 1987: 184).

Odbiorcy „Pisma Młodych"

„Pismo Młodych" wydawane w 1943 r. zostało utworzone z myślą o młodzieży starszoharcerskiej z „Grup Szturmowych" (GS). Byli to młodzi mężczyźni, osiemnasto-, dwudziesto-, dwudziestoparoletni, którzy włączali się w walkę z okupantem poprzez akcje bojowe i dywersyjne w ramach najważniejszej służby Szarych Szeregów – „Wielkiej Dywersji". W warszawskich GS służyło 300 młodych mężczyzn. Oprócz tego funkcjonowały również grupy prowincjonalne (Broniewski 1983: 149–150).

Środowisko GS było zróżnicowane: „Byli tam chłopcy z robotniczej Pragi i robotniczej Woli, byli studenci, byli maturzyści, byli dawni wawerczycy, dawni enowcy, wissowcy i inni" (Broniewski 1983: 146). Broniewski opisuje kręgi GS. Należeli

[6] Według Marii Wiśniewskiej współpracowały w ramach Studium od 1930 r. (Wiśniewska 1987: 184).

[7] Publikacja zawiera odbitkę tekstu Radlińskiej zatytułowanego *Wychowanie dorosłych*, który został wydany w *Encyklopedii Wychowania*, t. 1, cz. 2 *Wychowanie*, oraz część napisaną przez Irenę Jurgielewiczową zatytułowaną *Podstawowe zagadnienia dydaktyki dorosłych*. Całość obejmuje 47 stron i została wydana nakładem „Naszej Księgarni" Spółki Akcyjnej Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie.

do nich dawni członkowie Organizacji Małego Sabotażu „Wawer"[8], którzy poprzez swoje działania wprowadzali w życie propagandę antyniemiecką kierowaną do społeczeństwa polskiego (Broniewski 1983: 120). Byli wśród nich uczestnicy akcji „N", tak zwani „enowcy", którzy działali podobnie jak „wawerczycy" – poprzez napisy na murach, ulotki, zrywanie flag niemieckich, antyhitlerowską prasę – ale ich działania były adresowane do wroga, „aby go przerażać, budzić niewiarę, siać zwątpienie, skłócać wewnętrznie, powodować zamieszanie, męczyć…" (Broniewski 1983: 120)[9]. GS współtworzyli również byli „wissowcy", czyli uczestnicy służby wywiadowczej Szarych Szeregów (Broniewski 1983: 126). Grupy Szturmowe składały się zarówno z młodzieży robotniczej, jak i inteligenckiej (Broniewski 1983: 145). Wszystkie te kręgi, w których znajdowali się później również ci, którzy nie byli wcześniej związani z harcerstwem, łączyła chęć walki czynnej i decyzja włączenia się w tę walkę wbrew „egoistycznemu przeczekiwaniu" (Broniewski 1983: 192).

Broniewski zwraca uwagę, że w tym środowisku czołówkę nadającą „ton całości" w pierwszym okresie działalności GS stanowiły dwie grupy – członkowie dawnych „Pomarańczarni" i „Pet" (Broniewski 1983: 146, 148). „Pomarańczarnia" był to klub starszych harcerzy 23 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej – jej rdzeń stanowili absolwenci Państwowego Gimnazjum im. Stefana Batorego w Warszawie, którzy w 1939 r. zdawali maturę (Broniewski 1983: 146). Odnosili się do skautowych korzeni i od pierwszych dni wojny „szukali czynu" (Broniewski 1983: 149). Po 3.11.1942 r. „Pomarańczarnia" w całości zasiliła GS (Broniewski 1983: 147). Drugą wpływową grupą w środowisku GS byli wcześniejsi członkowie „Pet" – koła o charakterze samokształceniowo-dyskusyjnym, któremu bliskie były idee Zygmunta Miłkowskiego (Teodora Tomasza Jeża)[10]. Na szlaku przemyśleń odnaleźli oni potrzebę czynu (Broniewski 1983:147–149).

Uczestnicy Grup Szturmowych, decydując się na zamianę ulotek, kredek i farb na materiały wybuchowe, granaty i karabiny, brali udział w akcjach związanych z paraliżowaniem węzłów transportu kolejowego, związanych z przymusowym pozyskiwaniem informacji od żołnierzy Gestapo, atakowaniem posterunków niemieckich (Broniewski 1983: 152–167). Najsłynniejsza akcja bojowa GS nosiła nazwę „Akcji pod Arsenałem" i dotyczyła odbicia z rąk Gestapo Janka Bytnara „Rudego", który był dowódcą jednego z hufców pod nazwą „Południe" (Broniewski 1983: 149–159).

Jak twierdzi Maria Wiśniewska, cechą wyróżniającą młodzież walczącą – głównie inteligencką – był idealizm, który wbrew wszystkiemu i pomimo wszyst-

[8] Na czele „Wawra" stał Aleksander Kamiński i jako komendant utworzonej przez siebie organizacji przyjął pseudonim „Dąbrowski" (Broniewski 1983: 101).

[9] Działalność enowców wymagała stwarzania złudzenia, że rozsiewana przez nich propaganda pochodzi od antyhitlerowskich wolnościowych kół niemieckich (Broniewski 1983: 120).

[10] Powieściopisarz żyjący w latach 1824–1915, którego twórczość koncentrowała się wokół tematyki możliwości odzyskania polskiej niepodległości poprzez obronę czynną realizowaną przez zrywy narodowe (Ratajczak 2006: 8, 20). Eliza Orzeszkowa pisała o wpływie literatury Miłkowskiego na postawy Polaków: „Kochają Pana wszyscy ludzie żywi nie zasuszeni w mumie, nie ślepi i nie głusi na widoki i dźwięki nowego świata. Czytają Pana w kołach rodzinnych i towarzyskich takich, w których panuje wolność myśli, żądza wiedzy, lot fantazji. Masz Pan za sobą całe pokolenie młode. Mówiłam o Panu nieraz z wychowańcami uniwersytetów różnych; mówią o Panu: dzielny, śmiały, genialny Jeż!" (za: Ratajczak 2006: 7–8).

ko kazał im służyć „sprawie", bez oglądania się na własne korzyści (Wiśniewska 1998: 235). Egzemplifikacją ducha GS mogą być słowa Ryszarda Zarzyckiego, które przytacza Wiśniewska:

> To trzeba sobie uprzytomnić zawczasu, ale bez pesymizmu. Najlepsi i najwartościowsi nie staną z kombinatorami w jednym rzędzie w walce o zyski. Bo będą nadal oddawać wszystkie siły przekształcaniu świata. Największe bohaterstwo – to najwyższa bezinteresowność (Wiśniewska 1998: 236).

Wielu nie przeżyło wojny (por. Broniewski 1983: 160).

Materiał badawczy

Korpus materiałów badawczych stanowi piętnaście celowo wybranych tekstów z „Pisma Młodych". Teksty zostały wybrane po pierwsze na podstawie powoływania się na inne źródła potwierdzające autorstwo Radlińskiej (*Bibliografia prac Heleny…* 1947; Wiśniewska 1977; Wiśniewska 1987; Kamiński 1974; Wojtczak 1974)[11], po drugie – na podstawie analizy treści wykazującej ich zbieżność z szerszym dorobkiem autorki.

Istnieją rozbieżności we wskazywaniu autorstwa Radlińskiej tekstów publikowanych na łamach „PiM". Aleksander Kamiński stwierdza, że ustalał autorstwo jej artykułów publicystycznych na podstawie informacji zaczerpniętych od Ireny Jurgielewiczowej – redaktorki pisma, która przekazała mu pełny komplet wydanych numerów „PiM" (Kamiński 1974: 193–194). Kamiński posiłkował się również informacjami uzyskanymi od Marii Wiśniewskiej (Kamiński 1974: 193, 197), przygotowującej rozprawę doktorską zatytułowaną „Prasa i wydawnictwa Szarych Szeregów", którą obroniła w 1976 roku w Instytucie Historii PAN[12]. Ustalenia Kamińskiego korespondują bardziej ze stanowiskiem Jurgielewiczowej i Wiśniewskiej (Kamiński 1974: 197; por. Wiśniewska 1977: 77) niż Janiny Wojciechowskiej[13], któ-

[11] Na temat artykułów autorstwa Heleny Radlińskiej wypowiada się również Irena Lepalczyk (2001). Omawia bardziej szczegółowo trzy teksty: *Rzeczywistość i teraźniejszość*, nr 9(14), *O miłości bohaterskiej*, nr 12(17), *O istocie pracy społecznej*, nr 3(8) (Lepalczyk 2001: 127–128).

[12] Jedenaście lat po obronie doktoratu Wiśniewska opublikowała książkę *Harcerz, żołnierz obywatel… Szkice o prasie Szarych Szeregów* (1987), Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa, która była wyrazem jej wieloletnich zainteresowań historią wojennego harcerstwa (Wiśniewska 1987: 4). Jej zainteresowania nie były przypadkowe: sama w czasie okupacji była zaangażowana w działalność tajnego harcerstwa. Włączyła się w działania Harcerstwa Polskiego (kryptonim – Hufce Polskie), a następnie dołączyła do Związku Harcerstwa Polskiego (kryptonim – Szare Szeregi). Działała tam w Oddziale do Zadań Specjalnych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej, w batalionie „Parasol". Jako łączniczka 3 kompanii III plutonu tego batalionu brała udział w Powstaniu Warszawskim (Wiśniewska 1998: 231; *Wiśniewska Maria*… 2000*:* 4).

[13] Janina Mackiewicz-Wojciechowska była uczennicą Heleny Radlińskiej w Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Uczęszczała na seminarium oświaty pozaszkolnej i przygotowywała pracę dyplomową, która później ukazała się drukiem: *Uniwersytet „Latający". Karta z dziejów tajnej pracy oświatowej*, Odbitka z wydawnictwa „Zagadnienia pracy kulturalnej", Warszawa 1933 (Hulewicz 1964: XVI–XVII, por. Miąso 1990: 62). Wojciechowska po śmierci Radlińskiej włączała się w organizację wydarzeń związanych z upamiętnianiem życia i dzieła Heleny Radlińskiej. Brała między innymi udział w konwersatorium pt. „Realizacja teorii pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej

ra w roku 1947 uzupełniła *Bibliografię prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*. Pomiędzy tymi stanowiskami istnieje różnica, gdyż Wojciechowska nie uwzględnia tekstu *Prawo do twórczości*, który ukazał się w ostatnim numerze „PiM" z 21.12.1943 r. Również Maria Wiśniewska, wbrew pozostałym źródłom, przypisuje Radlińskiej autorstwo tekstu *Fachowiec czy amator*, który ukazał się 16.01.1943 r. w pierwszym numerze „PiM", oznaczonym omyłkowo 6(1) (Wiśniewska 1987: 184). Wiśniewska stwierdza, że artykuł stanowił „wyraźne dopełnienie" tekstu Radlińskiej pisanego pod pseudonimem Z. Rudnicki w tym samym, styczniowym numerze „PiM" (Wiśniewska 1977: 78).

Tab. 1 Ustalenie autorstwa tekstów Heleny Radlińskiej w „PiM"

	Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947 [1947]	Wiśniewska 1977; Wiśniewska 1987	Kamiński 1974	Wojtczak 1974
Podp. Z. Rudnicki (1943) *Odbudowa i przebudowa*, „Pismo Młodych", nr 6(1), s. 1–4. Opublikowany: 16.01.	*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*: 24	Wiśniewska 1977: 77 Wiśniewska 1987: 185	Kamiński 1974: 193–194	Wojtczak 1974: 148
Anonimowy (1943) *Fachowiec czy amator*, „Pismo Młodych", nr 1(6), s. 5–7. Opublikowany: 16.01.	Nie wskazuje	Wiśniewska 1977: 78 *podaje jedynie jako dopełnienie tekstu Radlińskiej Wiśniewska 1987: 185–186	Nie wskazuje	Nie wskazuje
Anonimowy (1943) *22 stycznia 1863*, „Pismo Młodych", nr 2(7), s. 1–2. Opublikowany: 1.02.	*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*: 24	Wiśniewska 1977: 80–81 Wiśniewska 1987: 188	Kamiński 1974: 194	Wojtczak 1974: 148
Anonimowy (1943) *O istocie pracy społecznej*, „Pismo Młodych", nr 3(8), s. 1–2. Opublikowany: 1.03.	*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*: 24	Wiśniewska 1977: 79 Wiśniewska 1987: 186	Kamiński 1974: 194–195	Wojtczak 1974: 148

w okresie XXX-lecia Polski Ludowej" zorganizowanym 13.10.1974 r. w Łowiczu dla uczczenia 20. rocznicy śmierci Radlińskiej. Obok Mackiewicz-Wojciechowskiej konferencję współorganizowali Wanda Wyrobkowa-Pawłowska, Aleksander Kamiński, Bronisław Kowalczyk oraz Henryk Świętkowski (Theiss 2017: 76).

	Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947 [1947]	Wiśniewska 1977; Wiśniewska 1987	Kamiński 1974	Wojtczak 1974
Anonimowy (1943) *Rzeczywistość i teraźniejszość*, „Pismo Młodych", nr 9(14), s. 1–2. Opublikowany 6.06.	*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*: 24	Wiśniewska 1977: 79 Wiśniewska 1987: 187	Kamiński 1974: 195	Wojtczak 1974: 148
Anonimowy (1943) *O miłości bohaterskiej*, „Pismo Młodych", nr 12(17), s. 1. Opublikowany: 18.07.	*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*: 24	Wiśniewska 1977: 79–80 Wiśniewska 1987: 187	Kamiński 1974: 195–196	Wojtczak 1974: 148
Anonimowy (1943) *6 sierpnia 1914*, „Pismo Młodych", nr 13(18), s. 1–2. Opublikowany: 1.08.	*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*: 24	Wiśniewska 1977: 81 Wiśniewska 1987: 188	Kamiński 1974: 196	Wojtczak 1974: 148
Anonimowy (1943) *Co się wiąże z reformą rolną*, „Pismo Młodych", nr 14(19), s. 5–6. Opublikowany: 1.09.	*Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947*: 24	Wiśniewska 1977: Wiśniewska 1987: 187	Kamiński 1974: 196–197	Wojtczak 1974: 148
Anonimowy (1943 h) *Prawo do twórczości*, „Pismo Młodych", nr 22(27), s. 3–4. Opublikowany: 21.12.	Nie wskazuje	Wiśniewska 1977: 80 Wiśniewska 1987: 188	Kamiński 1974: 197	Nie wskazuje

Źródło: oprac. własne.

Poza tekstami, których autorstwo Radlińskiej potwierdzane jest w innych źródłach, wzięto również pod uwagę sześć dodatkowych artykułów wpisujących się w tematykę samokształcenia: *O samokształceniu*, nr 3(8); *O czytaniu*, nr 6(11); *O doborze książek*, nr 7(12); *Jak i co notować?*, nr 8(13); *Jak się uczyć*, nr 10(15); *Rola obserwacji w dniu dzisiejszym*, nr 11(16). Teksty te włączono do korpusu materiałów badawczych z uwagi na zbieżność tematyki z szerszym dorobkiem Radlińskiej. Kamiński (1974: 206–207) stwierdza, że w czasie okupacji był popularny tekst uczonej pod tytułem *Samokształcenie*[14]. Wzięcie pod uwagę wymienionych tekstów umacnia

[14] Brakuje bardziej szczegółowych informacji na temat tej pracy. Wiadomo jedynie, że artykuł ukazał się w 1941 roku jako ośmiostronicowy druk oraz w 1942 i 1943 był powielany nielegalnie (Kamiński 1974: 206). Kamiński, za sprawą Heleny Brodowskiej, miał dostęp do maszynopisu tego tekstu, w którym znalazły się następujące treści: cele i zasady samokształcenia, technika pracy umysłowej, rola książki w pracy nad sobą, przeszkody w samokształceniu, samokształcenie w zespole, technika sporządzania notatek (Kamiński 1974: 207).

także pogląd Ireny Lepalczyk, która nadmienia, że Radlińska zaraz po wojnie przygotowywała do druku artykuły poświęcone tematyce „tworzenia nowego człowieka", wśród których znajdywał się tekst o celach i sposobach samokształcenia (Lepalczyk 2001: 128).

Tej problematyce były poświęcone teksty autorki w różnych okresach jej twórczości (m.in.: Radlińska 1927; Radlińska 1928; Radlińska 1947; Radlińska 1961: 388; Radlińska 1979; Podp. W.O. 1947). Na łamach pisma publikowali wykładowcy i współpracownicy Wolnej Wszechnicy Polskiej (Wiśniewska 1987: 193). Zatem jeśli nawet nie wszystkie z tekstów dotyczących tematyki samokształcenia były autorstwa samej Radlińskiej, to idee przez nią głoszone krążyły wśród niektórych twórców „PiM" i mogły być przez nich przekazywane.

Jakościowa analiza treści

Artykuły publicystyczne publikowane na łamach „PiM" przez Helenę Radlińską były już omawiane przez Aleksandra Kamińskiego (1974) i Marię Wiśniewską (1977). Ponowne podjęcie tego tematu wynikało z zamysłu przeprowadzenia jakościowej analizy treści tych tekstów, która pozwoliłaby uchwycić zawarty w nich przekaz pokoleniowy. Prowadzona analiza, nawiązująca z pewnymi modyfikacjami do podejścia Graneheima i Lundmana (2004), pozwoliła wyjść poza analizę podłużną, skupioną na omawianiu każdego z tekstów z osobna, i przejść do analizy poprzecznej, polegającej na dostrzeżeniu tematów wiodących, przewijających się przez te teksty. Finalnie analiza doprowadziła do wyłonienia tematu głównego (Graneheim, Lundman 2004: 108).

Analiza treści obejmowała kodowanie jednostek znaczeniowych (tj. odpowiednich konstelacji słów lub wypowiedzi), z których wyłoniono skondensowane znaczenie, a następnie kod (Graneheim, Lundman 2004: 106–107). Przykład takiego postępowania analitycznego jest następujący: jednostka znaczeniowa – „idee wiążą nas z tradycją i kierują dążeniami" (Anonimowy 1943b: 2), skondensowane znaczenie – idee orientują działanie, kod – wpływ idei. W ten sposób zakodowano teksty wchodzące w skład korpusu badawczego. Następnie zestawiono ze sobą wszystkie wyłonione kody, tak by zorganizować je w powiązane ze sobą kategorie tematyczne (Graneheim, Lundman 2004: 107). W ostatnim kroku wyłoniono tematy zawierające w sobie poszczególne grupy kategorii (Graneheim, Lundman 2004: 107). Poszczególne paragrafy artykułu odzwierciedlają wyłonione tematy: samokształcenie, stosunek do ideału, współdziałanie i współodpowiedzialność, twórczość powszechna, lekcja (z) historii. Efekt jakościowej analizy treści został ujęty w postaci mapy tematycznej zamieszczonej poniżej.

Rys. 1 Mapa tematyczna

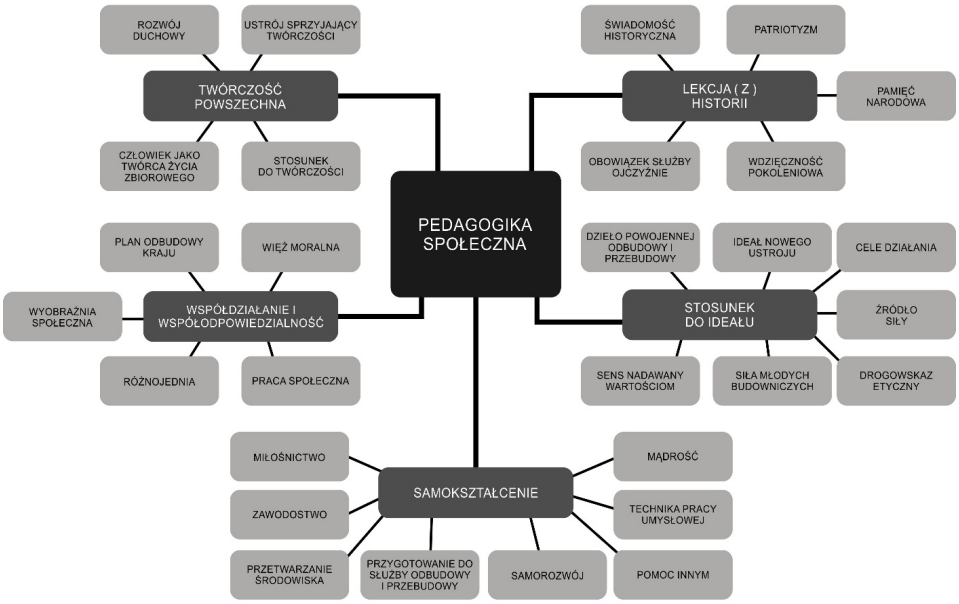

Źródło: opracowanie własne.

Wyłonione tematy, wokół których zbudowane zostały wyszczególnione kategorie, nawiązują do pojęć wpisanych w pedagogikę społeczną Radlińskiej, która staje się wykładanym punktem widzenia i jednocześnie głównym tematem wyłonionym w toku analizy. By lepiej zrozumieć treści analizowanych tekstów, rozpoznawano używane w nich pojęcia/zagadnienia (takie jak: samokształcenie, twórczość, ideał, współdziałanie, znaczenie historii w kształtowaniu świadomości pokoleniowej) w odniesieniu do szerszych tematycznych całości. Przyjęto, iż dyskurs Radlińskiej można analizować jako konstrukt, w którym da się wyodrębnić linie twórczości – większe tematyczne całości, które można odnosić do analizowanych treści, aby odsłonić ich horyzont znaczeniowy (por. Kamińska-Jatczak 2019b: 226–227). Z tego względu przeprowadzona analiza zawiera odwołania do szerszego dorobku uczonej.

Samokształcenie

Jest to zagadnienie wpisujące się w profil merytoryczny czasopisma, które, jak czytamy w sprawozdaniu z działalności Wydziału Grup Szturmowych, było pismem „o charakterze samokształceniowym", dającym do myślenia, adresowanym dla ogółu starszej młodzieży „pobudzającym do myślenia" (za: Wiśniewska 1977: 75). Od numeru 7(12), wydanego 25.04.1943 r., zamieszczano osobną rubrykę nazwaną „Samokształcenie", choć już wcześniej na łamach pisma pojawiały się artykuły o tej tematyce, jak chociażby tekst *O samokształceniu*, wydany w numerze 3(8) 1.03.1943 r.

W „Piśmie Młodych" obecne są rozważania dotyczące sensu samokształcenia, które odnoszą się do tego co stanowi jego istotę i cel. Jak czytamy w wyżej wspomnianym tekście:

> Toteż samokształcenie to nie tylko sprawa wiedzy i poglądów. Jest to także sprawa życia na wyższym poziomie, uczestnictwa w pracy i walce o lepsze bytowanie dla wszystkich (Anonimowy 1943a: 6; por. Podp. W.O. 1947: 275).

Radlińska rozpatrywała samokształcenie jako nieodłącznie powiązane z przebudową, przemianą życia jednostki i życia społecznego, jako sprzęgnięte z dobrem jednostki i dobrem ogółu (por. Anonimowy 1943a: 1; por. Radlińska 1947). W takiej optyce nie chodzi o to, by człowiek się samokształcił jedynie dla chęci uzyskania formalnego potwierdzenia kwalifikacji czy wykształcenia (Radlińska 1979: 250; Podp. W.O. 1947: 275), ale by rozwijał swoją wiedzę, poglądy i umiejętności, po to by się kształtować – „tworzyć z siebie nowego człowieka" i „brać świadomy udział w przetwarzaniu życia społecznego" (Radlińska 1947: 1; Radlińska 1928: 79).

W odniesieniu do realiów wojennych, w których wybrzmiewają słowa z „Pisma Młodych", młodzi czytelnicy są zachęcani do samokształcenia stanowiącego przygotowanie do służby państwu i narodowi, które trzeba będzie odbudować z ruin – w myśl słów Cypriana Kamila Norwida: „Przez się służy narodowi, kto się doskonali, a przez naród – człowiekowi, kto naród ocalił" (za: Anonimowy 1943b: 1, por. Radlińska 1947: 5). Autorka tak oto pisze w tekście *O samokształceniu*:

> Wszyscy pragniemy zwycięstwa. Ale zwyciężają ludzie silni. Siła rąk to nie tylko zapora mężnych piersi, lecz także bataliony mądrych głów, gorących serc i niegasnącej silnej woli. Są one potrzebne w czasie walki, konieczne również po zwycięstwie dla wypracowania nowego ładu i dokonania odbudowy (Anonimowy 1943a: 5).

Samokształcenie to proces nie tyle prowadzący do uczoności, ile do mądrości, a więc zdolności wykorzystywania wiedzy zdobytej poprzez naukę i doświadczenie w rozwiązywaniu bieżących spraw życia codziennego, które dotyczą wielu dziedzin (Anonimowy 1943a: 5–6). Samokształcenie, wobec tego, powinno toczyć się w odniesieniu do różnych sfer życia, w których uczestniczy człowiek, nie tylko w odniesieniu do spraw związanych z wykonywanym zawodem:

> Życie to nie tylko zawód. To jeszcze udział w poczynaniach ogółu, to obowiązki i prawa, polityka, gospodarka narodu, moralność i sztuka, wychowanie. O tym wszystkim światły obywatel musi wiedzieć: nieraz przychodzi mu zabierać głos, czy głosem swoim ważyć losy kraju (Anonimowy 1943a: 5).

Szeroki zakres spraw, do których odnoszą się teksty poruszające problematykę samokształcenia na łamach „PiM", łączy się z punktem widzenia Radlińskiej, z którego winno być ono traktowane jako dążenie do przetwarzania życia w imię wyznawanych wartości i ideałów. Tak rozumiane samokształcenie służy samorozwojowi

i przetwarzaniu środowiska, w którym żyjemy (por. Radlińska 1928: 79; Radlińska 1947: 1; Podp. W.O. 1947: 275;). Proces pracy nad sobą powinien nas prowadzić do poszukiwania możliwie najpełniejszych odpowiedzi z wszechstronnych źródeł wiedzy, przy czym jedną dziedzinę należy zgłębić szczególnie dobrze (Anonimowy 1943a: 5). Wiedza powinna być łączona z obserwacją życia codziennego i spożytkowywana do wyrabiania własnych poglądów (Anonimowy 1943c), sposobów działania, czy też radzenia sobie w środowisku, w którym funkcjonujemy na co dzień. Samokształcenie zatem powinno nas prowadzić do przeżywania wiedzy, którą łączymy z doświadczeniami życiowymi, kiedy poszukujemy odpowiedzi na nurtujące nas pytania:

> Kocham dziecko. Mówią, że matka kocha dziecko „nad życie". Ale, co wiem o życiu dziecka, o jego potrzebach, o jego rozwoju? Jak przyczynię się do jego szczęścia? Jak służyć będę jego życiu swoją miłością „nad życie".
>
> Samokształcenie ma odpowiedzieć na takie pytania. Na wiele, wiele pytań, które niesie życie. Co więcej – ma przyzwyczajać do odnajdywania w życiu codziennym takich pytań i wzmagać sztukę szukania odpowiedzi (Radlińska 1979: 251).

Radlińska zauważa też, że horyzont naszego myślenia w toku samokształcenia ulega przekształceniu, co sprawia, że stajemy się zdolni do zadawania właściwych pytań i znajdywania nań odpowiedzi (Radlińska 1979: 251; Podp. W.O. 1947: 275).

Na łamach „Pisma Młodych" omawiane są kwestie szczegółowe dotyczące samokształcenia i prowadzenia pracy umysłowej, związane z prawidłowym sporządzaniem notatek (Anonimowy 1943d), prowadzeniem wnikliwej obserwacji (Anonimowy 1943c), wybieraniem wartościowych książek (Anonimowy 1943e), krytycznym, rozumiejącym czytaniem wpisującym się w pracę myśli i sztukę myślenia (Anonimowy 1943f), techniki uczenia się, gdzie omawiane są zasady i wymogi sprzyjające nauce prowadzącej do zdobycia prawdziwego wykształcenia, czyli takiego opanowania treści, by umieć je dobrze wyrazić (Anonimowy 1943g). Niektóre z wymienionych wątków są *explicite* odnoszone do realiów wojennych. Podkreśla się szczególną rolę obserwacji, a także sporządzania notatek, co ma znaczenie dla obrony przed atakiem wroga, przewidzenia jego zamiarów, czy też uniknięcia demaskacji w przypadku akcji konspiracyjnej:

> W chwili obecnej umiejętność obserwacji zdobyła jednak sens odmienny, specjalny i bardzo wielki. Stała się po prostu jedną z metod obrony przed wrogiem. […] W tych zmaganiach właściwe rozeznanie wroga, jego siły, zaopatrzenia, rozłożenia, zdemaskowanie planów odegra olbrzymią rolę (Anonimowy 1943c: 6–7).
>
> W czasie wojny musimy być ostrożni. Spis nazwisk, notatka z tajnego wykładu może spowodować nieszczęście osobiste i grupy. W takich razach stosujemy tylko pamięć (Anonimowy 1943d: 7).

W realiach wojennych dobrze wyćwiczona pamięć i technika systematycznej, racjonalnej obserwacji w warunkach trudnych, nerwowych i nieprzewidywalnych, zyskuje nowe znaczenie, staje się orężem walki z wrogiem.

Przekaz kierowany do czytelników „Pisma Młodych" ma wymiar moralny, związany z podtrzymaniem ducha walki, wytrwałości i podążaniem za lepszym jutrem. Młodzież walcząca, do której adresowane były treści o samokształceniu, była zachęcana do tego, by pomimo wojny nie rezygnować z rozwoju umysłowego, aby kształtować umiejętności, które w czasie późniejszej odbudowy kraju okażą się bezcenne. W myśl Radlińskiej, to właśnie praca nad sobą wyzwala siły utajone, które przezwyciężają trudności i wykuwają nową teraźniejszość (por. Radlińska 1979: 252; Radlińska 1947: 1).

Stosunek do ideału

> […] najstraszliwsze klęski nie zabijają dążeń do przebudowy świata, nowy zaś świat „ze zbudowania w duchu się buduje"
>
> (Radlińska 1938: 84).

Teksty Radlińskiej wydają się odwracać uwagę czytelników od bolesnych wydarzeń wojennych. Autorka wzmacnia walczących w znalezieniu mocy wytrwania we własnej rzeczywistości wewnętrznej (por. Bogusławska 1971: 152), wskazując na możliwości, jakie powstaną po wojnie, która, jako globalny reset, zapoczątkuje dzieło odbudowy i przebudowy, będzie szansą na zorganizowanie nowych instytucji i urządzeń, na stworzenie lepszego ustroju polityczno-społecznego. Radlińska postuluje, by to dzieło odbywało się w duchu wyciągania wniosków z wcześniej popełnionych błędów oraz poprzez spożytkowanie dotychczasowego dorobku myśli technicznej, społecznej, higienicznej etc.:

> Nie będziemy wznosili domów, szkół, świątyń, takich jakie były. Gdzieniegdzie dlatego, że nie znajdzie się od razu dość grosza, że nie będzie belek modrzewiowych i górskiego granitu. Częściej – aby nie powtarzać złego wyboru miejsca, ciasnoty, bezładu, szpetoty. Odbudowa łączyć się musi z przebudową, pomyślaną w imię wyraźnego celu, uwzględniającą wszechstronne potrzeby ludzkie (Podp. Z. Rudnicki 1943: 3).

Radlińska snuje wizję nie tylko odbudowy zniszczonego kraju, ale również jego przebudowy. W tym wielkim zbiorowym dziele, jak twierdzi, znaczącą rolę odegrają młodzi budowniczowie, którzy siłę do wytężonej pracy mogą czerpać z tego, w co wierzą i do czego dążą:

> Będzie dziełem młodych [odbudowa i przebudowa]. Bystrego trzeba wzroku i silnych ramion, żeby zbudować nowe osiedla, urządzenia społeczne i stosunki między ludźmi. Przewodniczyć w tym musi obraz nieznanego jeszcze ustroju, który istnieje w rzeczywistości dążeń, jest czynnikiem siły nowego pokolenia (Podp. Z. Rudnicki 1943: 1).

Uczona sytuuje obmyślanie celów działań powojennej odbudowy i przebudowy w wymiarze moralnym. Zachęca do wyobrażenia sobie obrazu pożądanego przyszłego ustroju, w którym młode pokolenie chciałoby żyć (Podp. Z. Rudnicki 1943: 1). Jest to o tyle ważne, że wspólna wizja przyszłości jednoczy tych, którzy w nią wierzą, i stanowi dla nich źródło siły (Anonimowy 1943h: 4).

Rozważania autorki na temat dzieła powojennej przebudowy wpisują się w jej poglądy dotyczące pojęcia ideału, który rozumiała jako „idealne wzory życia", oparte na wszechstronnych potrzebach, pragnieniach i wyobrażeniach wartości (por. Radlińska 1936: 816; Radlińska 1935: 19; Radlińska 1961: 24). Ideał orientuje dążenie do urzeczywistnienia wartości, z którymi się identyfikujemy, w które wierzymy i którym nadajemy osobisty sens. Radlińska w tekstach do starszego harcerstwa Szarych Szeregów odwołuje się do pojęć wartości, takich jak: „wolność jednostki", „twórczość", „sprawiedliwość społeczna" (Anonimowy 1943h), „samorozwój", „mądrość" (Anonimowy 1943a), „wspomaganie rozwoju", „uspołecznienie", „służba idei, instytucji, najsłabszym" (Anonimowy 1943b), „współodpowiedzialność" (Podp. Z. Rudnicki 1943), „bohaterstwo", „miłość bliźniego", „godność ludzka", „dobro" (Anonimowy 1943i). Z tych wartości (por. Cyrański 2012) może być spleciony ideał nowego ustroju, do którego wyobrażenia – poprzez określenie celów, dążeń i sposobów ich osiągniecia – zachęca swoich czytelników. W poglądach Radlińskiej rozpoznanie sensu wartości i ich pomnażanie ma moc przemiany teraźniejszości (Radlińska 1938: 84): „Każda wartość uszanowana i uruchomiona buduje nowe wartości, przez nie nowy kształt życia" (Radlińska 1938: 88).

Wypowiedzi na łamach „Pisma Młodych" warto odnieść do innych publikacji uczonej, w których wypowiada się ona o znaczeniu ideału dla wydobywania sił ludzkich. W tekście *Wychowanie dorosłych* (Radlińska 1936: 816) autorka podkreśla, że proces wychowania zawierający kształcenie umysłowe oraz rozbudzający przeżycia, uświadamiający wagę preferencji wyborów aksjologicznych, na bazie których dokonujemy wartościowania, wprowadzający w dorobek kulturowy i dziejowy, uświadamiający i wydobywający siły, ukazujący sposoby zaspokajania potrzeb oraz mobilizujący do zdobywania osobistej sprawności, oparty jest o stosunek jednostki do ideału:

> Jest to możliwe tylko w imię idealnego wzoru, który jednostki i grupy zapragną wprowadzać w życie. Na wyżynach ideału bije źródło sił duchowych, wzniesie się ku temu, co przekracza interesy dnia dzisiejszego, rozstrzyga równocześnie o wzmaganiu się sił i o postawie wobec spraw bieżących. Stosunek do ideału jest dlatego głównym tematem oddziaływań wychowawczych (Radlińska 1936: 816).

Teksty publicystyczne skierowane do młodych walczących są zorientowane na wywołanie refleksji nad ich stosunkiem do ideału, nad tym, w co wierzą, jaki nadają temu sens, w imię czego są w stanie się poświęcić w służbie narodowi, jak wyobrażają sobie świat urzeczywistniający „lepsze jutro", jakimi sposobami chcą dążyć do urzeczywistnienia swoich wyobrażeń. Odpowiedzi na te pytania pozwalają uświadomić sobie osobisty stosunek do ideału, który staje się bliski temu, kto w niego wierzy.

Uwewnętrzniony sens ideału stanowi źródło siły w dążeniach i trudach walki i przebudowy:

> Obraz nowego życia zarysuje się wyraźnie, rozpali pragnienie: „niech dnie co wiecznych idą dróg zluzować czasów wartę, przez nasze odrzwia, przez nasz próg wstąpią na dziejów kartę" [cyt. wiersz Marii Konopnickiej pt. *Budujmy miłej ojczyźnie dom*]. To pragnienie uwielokrotni siły, dopomoże odnaleźć środki, zapewni zwycięstwo w niejednej walce z trudnościami zewnętrznymi, z sobkostwem i ciemnotą, ubarwi trud przebudowy (Podp. Z. Rudnicki 1943: 4).

Spoglądanie w stronę wizji lepszej przyszłości można łączyć z prospektywistycznym punktem widzenia, zauważalnym w poglądach Radlińskiej, do którego sama się przyznaje w *Liście dwunastym* „do Ireny"[15], gdzie pisze:

> Muszę jednakże pokazać wyraźniej rolę prospektywizmu.
> Wpatrywanie się w jutro rodzące się i rozrastające dzisiaj łączy się nie tylko z odnajdywaniem sił, już zaznaczających się, a jeszcze utajonych. Budzi zainteresowanie przeszkodami, które hamują rozwój. […] Prospektywizm skłania w każdej teraźniejszości do przeciwstawienia się temu, co ogranicza działanie, zwęża zasięg zainteresowań, niweczy poczynania kulturalne. Równocześnie jednak wywołuje postawę czynną, ukazuje zadania konieczne i wykonalne we wszelkich warunkach (Radlińska1964: 474).

Idea prospektywizmu zaznacza się wyraźnie w tekście opublikowanym na łamach „Pisma Młodych" pod znamiennym tytułem *Rzeczywistość i teraźniejszość* (Anonimowy 1943j). W tym artykule Radlińska rozróżnia pojmowanie „teraźniejszości" od „rzeczywistości". Teraźniejszość stanowi przeżywaną chwilę obecną, na którą jednakże oddziałują składniki rzeczywistości związane z siłami wytworzonymi w przeszłości oraz dążeniami orientującymi myśl i czyn ku przyszłości. Z jej poglądów wyłania się idea oddziaływania rzeczywistości na teraźniejszość, która ją przekracza, gdyż zawiera nie tylko „pamięć wczoraj", ale też „nadzieję jutra" (Anonimowy 1943j: 1). Wątek ten jest poruszany przez Radlińską również w jej innych tekstach (m.in.: Radlińska 1948: 175; Radlińska 1961: 363). Istotą prospektywistycznego punktu widzenia jest wizja człowieka, który ma poczucie wpływu na to, co mu się zdarza. Dzięki temu uosabia postawę czynnego, niezłomnego przeciwstawiania się trudnościom, nieulegania warunkom teraźniejszym w poczuciu siły wprowadzania przemian, tworzenia „nowej teraźniejszości":

> Pracą wykuwa przyszłość – w walce, męce i radości tworzenia. Mierzchnąca teraźniejszość ustępuje miejsca nie pustce, ale nowej teraźniejszości, wytwarzanej w chwili bieżącej. Zapowiedź jutra – to najcenniejsza część rzeczywistości (Anonimowy 1943j: 2).

Radlińska na łamach „PiM" wskazuje na siłę sprawczą młodego pokolenia w tworzeniu przyszłego powojennego kształtu świata:

[15] List ten został zamieszczony w *Listach o nauczaniu i pracy badawczej*, które Radlińska adresowała do swojej uczennicy Ireny Lepalczyk (Radlińska 1964: 329).

> Jeśli nie wiemy jak postępować co dzień, co chwila, możemy nieświadomie zdradzić te najwyższe dla nas wartości, w imię których pragnęliśmy, aby świat był przebudowany. Nikt go za nas nie urządzi: będzie takim, jakim go zdołamy uczynić (Podp. Z. Rudnicki 1943: 2).

Podczas walki i trudu odbudowy stosunek do ideału staje się busolą etyczną, skłania do refleksji nad tym, na ile w podejmowanych decyzjach i czynach zachowujemy wierność temu, w co wierzymy i jaki nadajemy temu sens, by nie zboczyć z obranej drogi naszych dążeń.

Współdziałanie i współodpowiedzialność

Przebieg dzieła przebudowy wymaga współdziałania i współodpowiedzialności za sprawy wspólne. Radlińska upomina się by zamiast sobkostwa i krótkowzroczności rozszerzyć swój horyzont widzenia własnej aktywności jako połączonej z działaniem innych. Trud społeczny winien być zharmonizowany, uwzględniający wielorakie potrzeby, oparty o przemyślany plan i wizję całości dążeń. Zdaniem Radlińskiej tylko w ten sposób osiągnięte efekty będą miały trwały i wartościowy wymiar uwzględniający sprawy wspólne (Podp. Z. Rudnicki 1943: 2).

Współdziałanie rozumiane jest jako oparte o zasadę poszanowania różnorodności, ale w poczuciu wspólnoty zbudowanej poprzez łączność z wartościami, ideami, ideałami. Radlińska przywołuje filozoficzną ideę „różnojedni" Bronisława Ferdynanda Trentowskiego (1844: 91–106; por. Anonimowy 1943h: 4), w której nie znika przeciwieństwo, lecz przestaje być sobie wrogie, pojawia się natomiast świadomość różnicy i jedności zarazem (por. Andrukowicz 2009). Współdziałanie w takiej wizji rodzi się poprzez skupianie się ludzi wolnych, „z których każdy jest sobą" (Anonimowy 1943h: 4), połączonych wspólną sprawą, ideą, celem, zjednoczonych w zbiorowym zadaniu, których łączy więź moralna (por. Radlińska 1936: 814). Współdziałanie jest splecione ze współodpowiedzialnością za sprawy wspólne, co dzieje się wespół z rozbudzoną wyobraźnią społeczną, pozwalającą dostrzec znaczenie własnego wysiłku jako będącego częścią większej całości poczynań zbiorowych:

> Najważniejszym bodaj zagadnieniem przebudowy jest wytworzenie współodpowiedzialności wszystkich za sprawy wspólne, takie wykształcenie wyobraźni społecznej, żeby ujmowała całość, żeby doceniała znaczenie woli i wkładu każdej jednostki i każdej placówki. Człowiek wolny, żyjący pełnią tego co ludzkie, nie zamyka się w wąskich ramkach specjalności, nie daje się użyć jako bezduszne narzędzie (Podp. Z. Rudnicki 1943: 1–2).

Współdziałanie z tego punktu widzenia toczy się w poczuciu troski o zharmonizowanie się z całością dążeń, by jak najlepiej służyć wspólnej sprawie.

Zdaniem Radlińskiej w duchu współdziałania powinien przebiegać plan odbudowy kraju. Należy w nim uwzględnić: powstawanie poradni budowlanych dostarczających niezbędnej wiedzy dotyczącej wyboru miejsca budowy, korzystania z planów

budowy, prowadzenia prac budowlanych, uwzględniania najnowszych standardów higienicznych i fachowych; rozwijanie spółdzielczych form produkcji budulca złożonych z różnych działów produkcji; wyrobnictwo chałupnicze nawiązujące do polskiej tradycji produkcyjnej. Trzeba pomyśleć o spożytkowaniu bogatych zasobów ziem. Powinny powstawać wspólnoty wykwalifikowanych robotników różnych zawodów podejmujące roboty zespołowe w ramach spółdzielni budowlanych i mieszkaniowych. Ważne jest, by poprzez specjalne drużyny fachowców była upowszechniana poprawna technika pracy. Winny powstawać stacje pomocy świadczące wsparcie dla budowniczych i ich rodzin, zawierające pomieszczenia sypialne, kuchenne, warsztatowe, świetlicowe, w których pracują wychowawcy-ochotnicy. Jest to wizja spraw niedalekiej powojennej przyszłości, jaką snuje Radlińska, by ukazać spektrum zadań wielkiego wysiłku i pracy, jaka będzie do wykonania (Podp. Z. Rudnicki 1943: 3–4; por. Radlińska 1939). Ten przegląd spraw odnosi się do najwcześniejszych powojennych wyzwań, zapoczątkowujących długotrwały progres w zakresie tworzenia instytucji i ustroju społeczno-polityczno-gospodarczego, w którym one będą funkcjonować (Podp. Z. Rudnicki 1943: 1). Młodzi budowniczowie – silni, czynni, sprawni, posiadający umiejętności, dobrzy fachowcy, czy też zapaleni pasjonaci-miłośnicy – są do tego zadania bardzo potrzebni (Anonimowy 1943k).

Tak szeroka wizja spraw budowy i przebudowy przywołana w „PiM" nie jest przypadkowa. Wynika ona z idei pracy społecznej[16], która ma się toczyć we wszystkich obszarach życia społecznego i służyć wydobywaniu, potęgowaniu i pomnażaniu sił ludzkich:

> Praca społeczna polega nie tylko na tym. Jest wysiłkiem twórczym, potęgującym siły innych. Aby ją prowadzić trzeba mieć poczucie pewnego posłannictwa, zdobyć umiejętności pożyteczne we współżyciu społecznym i wyrobić w sobie cechy charakteru, ułatwiające współdziałanie. [...] D z i a ł a l n o ś ć s p o ł e c z n a ł ą c z y s i ę z z a w o d e m n a u c z y c i e l a, l e k a r z a, r o l n i k a, r z e m i e ś l n i k a, z w i e l u i n n y m i [wyróżnienie I. K.-J.]. We wszystkich dziedzinach ma cechę wspólną: służy wzmaganiu sił społecznych. Dobry rolnik jako producent jest pożyteczny, jeśli hoduje ziarno siewne i wpływa w ten sposób na podniesienie rolnictwa. Pracownikiem społecznym staje się jednak dopiero wówczas, gdy działa jako instruktor, gdy stara się pobudzać wytwarzanie siły zbiorowej (Anonimowy 1943b: 1–2; por. Radlińska 1948: 183– 184; Podp. Orsza-Radlińska 1927: 100; Radlińska 1961: 60–61).

[16] Radlińska widziała wiele zawodów, w których ramach może być realizowana praca społeczna, rozumiana jako działanie zorientowane na przetwarzanie środowiska poprzez wydobywanie i pomnażanie sił ludzkich (Radlińska 1948: 175). Oto fragment jej odczytu wygłoszonego na Uniwersytecie Łódzkim z cyklu „Zawody", który ukazał się w druku w 1948 roku: „Studia w zakresie przedmiotów wchodzących do programu magisterium pedagogiki społecznej są potrzebne dla wielu zawodów, w których praca zarobkowa łączy się ze społeczną. Są wśród nich lekarze pracujący w ubezpieczalniach, zajmujący się medycyną zapobiegawczą, higieną szkolną i fabryczną. Są nauczyciele i administratorzy szkolnictwa, obejmujący dziś poważne obowiązki w zakresie pomocy dzieciom i młodzieży. I technicy kierujący w fabryce, w kopalni, czy na roli pracą ludzką, obowiązani do czuwania nad wysiłkiem i nad losem pracowników. Są sędziowie, którzy pragnęliby nie tylko karać, lecz również – rozumieć i wieść ku poprawie" (Radlińska 1948: 184).

We współdziałaniu na rzecz odbudowy kraju niezbędni są ludzie orientujący swoje działania, w różnych zawodach i robotach, na pracę społeczną związaną z myśleniem o innych w kategoriach wspomagania i spożytkowania ich sił dla dobra jednostkowego i zbiorowego zarazem.

Twórczość powszechna

Radlińska określa człowieka jako współtwórcę życia zbiorowego, który poprzez swoją pracę i sposób korzystania z ogólnego dorobku, włącza się w jego nurt (Radlińska 1936: 815).

> Każdy człowiek, kimkolwiek będzie odpowiednio do swych sił cielesnych i duchowych, czy przodownikiem postępu, czy tylko codziennym pracownikiem na utartej drodze – powinien stać się świadomym współpracownikiem we wspólnym dziele. „Człowiek jest cząstką większej, potężnej całości: narodu i przez niego – ludzkości, jest falą jedną w wiecznym ruchu oceanu wszechżycia, z niego się wznosi, z nią płynie, w nim się pogrąża. Fala byłaby niczym bez morza, jednostka niczem bez społeczności" (Radlińska 1935: 10).

Można na różne sposoby uczestniczyć w tym zbiorowym nurcie życia: biernie mu się poddawać, przeciwstawiać lub też świadomie przetwarzać środowisko, poprzez które jest się weń włączonym. Każdy ma prawo być czynnym człowiekiem, który może świadomie włączać się w różne dziedziny twórczości, choć niektóre z nich są mniej osiągalne dla wszystkich (Anonimowy 1943i). Każdy na miarę swoich możliwości, może kształtować wartościowe życie i urzeczywistniać ideały, do których dąży.

> Nie każdy człowiek posiada uzdolnienia i moc duchową wystarczającą, by się mógł stać twórcą nowych wartości, cenionych bardzo szeroko. Niewielu jest takich, – przynajmniej w dzisiejszych warunkach, – którzy wnoszą przyczynki do twórczości naukowej, artystycznej, technicznej. Każdy jednak jest współtwórcą życia własnego i gromadnego. I – życia nowej generacji. Każdy musi zdobyć najtrudniejszą ze sztuk – sztukę kształtowania życia (Radlińska 1935: 35).

Sztuka kształtowania życia, według Radlińskiej, jest ściśle spleciona z rozwojem duchowym, w którym znaczące miejsce zajmuje wola ludzka, sięgająca po duchowe dobra, a także urzeczywistniająca wartości w czynie. Stwierdza ona, że „akt woli ma znaczenie twórcze w kształtowaniu osobowości i środowiska" (Radlińska 1936: 815). Dlatego tak ważne miejsce w jej poglądach zajmuje oddziaływanie wychowawcze na środowisko niewidzialne człowieka, które przynależy do jego życia duchowego.

Istotny jest jednostkowy stosunek do twórczości – zarówno własnej jak i „innych «ja»" (Anonimowy 1943h: 3). Wynika on ze zrozumienia swojego miejsca pośród innych ludzi oraz uznania ludzkich praw i wynikających z nich obowiązków. Radlińska (Anonomowy 1943h: 3) postuluje prawo do twórczości powszechnej, które może

nabierać mocy sprawczej tylko jeśli jest realizowane wespół z uznaniem nadrzędnej ludzkiej wartości jaką jest wolność:

> Uznanie prawa do twórczości wywołuje ducha swobody. Twórczość powszechna wymaga wolności narodowej i – w państwie narodowym – wolności politycznej.
> Wolność – to nie tylko brak przymusu. To sztuka opanowywania siebie, wyzwalania się z przypadkowych okoliczności, wybierania (Anonimowy 1943h: 4).

Charakter twórczości powszechnej jest, z perspektywy Radlińskiej, splecio-ny z wizją państwa, jak i włączonej w nie jednostki. Państwo, które wspiera rozwój twórczości, nie traktuje człowieka jak „materiał, który można zniszczyć", lub też „trybik w machinie terroru" (Anonimowy1943h: 4; Podp. Z. Rudnicki: 2; por. Radlińska 1946: 557), ale jako żywioł, czynnik ludzki, który można wzmacniać i rozniecać poprzez jego ducha. Radlińska postuluje, by powojenny układ społeczny i gospodarczy, wespół z ustawowymi gwarancjami wolności, stwarzały odpowiednie warunki dla twórczości. Przemiany ustrojowe powinny zmierzać w kierunku stworzenia klimatu społecznego, w którym stanie się możliwe „odczuwanie wolności od nadmiernej troski", „wyzwolenie z uczucia strachu przed możniejszym" (Anonimowy 1943h: 4). Upomina się ona o zniesienie ucisku ekonomicznego (Anonimowy 1943h: 4). Odnosi się także do stworzenia warunków społecznych pozwalających na zrównoważenie czasu pracy zawodowej z twórczością miłośniczą, by uwzględnić w panujących stosunkach społecznych również potrzeby duchowe i dać ludziom sposobność do posiadania czasu na kontemplowanie nad skarbami kultury, obcowanie z naturą, „wnikanie w najgłębsze tajemnice bytu i siebie" (Anonimowy 1943h: 4).

Człowiek może stać się świadomym twórcą stanowiącym „siłę kształtującą dzień dzisiejszy i budującą jutro" (Radlińska 1936: 816). By tak się stało musi mieć rozbudzone sumienie[17], za sprawą którego dokonuje wyborów moralnych. Powinien posiadać poczucie odpowiedzialności za sprawy wspólne. Człowiek twórczy, wywierający wpływ na dzień jutrzejszy, dąży do rozwoju własnego i pracą nad sobą przezwycięża swoje słabości oraz ograniczenia. Przy tym zdobywa się na odwagę „burzenia w własnym domu tego, co myśl i uczucie potępia" (Anonimowy 1943i: 1), ośmiela się wywierać wpływ na przemianę stosunków w zasięgu własnego życia. W sprzężeniu wpływów człowieka i środowiska, w którym on żyje, tworzą się warunki dla twórczości powszechnej.

[17] W poglądach Radlińskiej widać wpływy idei Edwarda Abramowskiego, szczególnie jego koncepcji sumienia jako „rodnika świata społecznego" (Wroczyński 1961: VIII).

Lekcja (z) historii

W dziejach nic się nie powtarza tak jak w doświadczeniu,
w którem używamy tych samych współczynników,
ale podobne ukształtowanie stosunków
może wywołać następstwa pokrewne
(Podp. H. Orsza 1913: 166).

Wśród tekstów publikowanych w „PiM", których autorstwo przypisuje się Helenie Radlińskiej znajdują się dwa artykuły przywołujące wydarzenia historyczne. Pierwszy z nich, zatytułowany *22 stycznia 1863*, omawia wydarzenia związane z powstaniem styczniowym, drugi – pod tytułem *6 sierpnia 1914* – odwołuje się do legendy pierwszej kompanii kadrowej, stanowiącej zalążek Legionów Polskich, na której czele stał Józef Piłsudski. Wydarzenia historyczne, jakie przywołuje Radlińska, wpisywały się w tradycję polskich ruchów niepodległościowo-wyzwoleńczych i stanowiły pretekst do pobudzenia patriotycznych uczuć młodzieży (Kamiński 1974: 194, 196; Wiśniewska 1987: 187–188).

Autorka przypomina dzieje powstania styczniowego (1863–1864), zrywu niepodległościowego trwającego niespełna dwa lata, w którym mała grupa rewolucjonistów, zapaleńców z zaboru rosyjskiego, pociągnęła za sobą duże rzesze narodu z pozostałych zaborów, pomagających powstańcom w służbie cywilnej. Rocznica wybuchu powstania styczniowego miała dla generacji autorki wielką moc patriotycznych inspiracji, pragnie więc te siły moralne i intelektualne przekazać młodym walczącym (Kamiński 1974: 194).

Radlińska odwołuje się do historii jako do spuścizny pamięci narodowej, w której zapisane jest poświęcenie minionych pokoleń. Znajomość tej spuścizny łączy się, z jej punktu widzenia, z moralnym poczuciem obowiązku włączenia się w służbę ojczyźnie poprzez różne formy twórczości.

> Wam, pradziadowie, i ojcom naszym zawdzięczamy, że sprawa Polski nie jest, jak za waszych czasów, upiorem, wywlekanym z grobu. Polska w szeregu walczących jest równa w prawach. Walczy nie o uznanie bytu, jak wtedy, lecz o zwycięstwo.
> Ze spuścizny Waszej przejmujemy obowiązek służby Ojczyźnie i Ludowi. Pełnić go będziemy za Waszą zasługą, nie dla Ludu lecz wśród Ludu, pospólną wszystkich twórczością (Anonimowy 1943l: 2).

Tekst zatytułowany *6 sierpnia 1914* odnosi się do działalności Józefa Piłsudskiego i środowiska, jakie zbudował w ramach Organizacji Bojowej PPS, które włączyło się w walkę czynną z zaborcą, wykorzystując wojnę rosyjsko-japońską jako dogodną okoliczność wystąpienia zbrojnie przeciw Rosji. Trzynastego listopada 1904 roku bojowy ruch PPS zorganizował na Placu Grzybowskim w Warszawie demonstrację, w czasie której doszło do walk z rosyjską policją i wojskiem. Po obu stronach konfliktu byli zabici i ranni. „Wydarzenia te były pierwszym, od czasu Powstania Styczniowego, zbrojnym wystąpieniem polskiej organizacji przeciwko władzy carskiej" (Ja-

rosiński 2009). Organizacja Bojowa przeprowadzała później akcje zbrojne przeciw zaborcy i reprezentowała frakcję Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), opowiadającą się zdecydowanie za walką czynną, co spowodowało późniejszy rozłam w szeregach partii i odsunięcie Piłsudskiego od władzy, który mimo to nie zrezygnował z obranej drogi i organizował kolejne akcje o charakterze zbrojnym.

Postać Piłsudskiego reprezentuje w tekście Radlińskiej wzorzec bohatera narodowego, przodownika w walkach wyzwoleńczych. Czytamy, że „wyzwalał z jarzma własną wolą, wielką mocą oddziaływania na wolę młodych" (Anonimowy 1943ł: 1).

Dalsze wydarzenia historyczne, które przytacza Radlińska, opisują nieustępliwość w walce o niepodległość. Egzemplifikacją postawy niezłomnej walki jest działalność środowiska PPS Frakcji Rewolucyjnej na czele z Kazimierzem Sosnkowskim, które w porozumieniu z Piłsudskim powołało w Galicji Związek Walki Czynnej (ZWC). Była to organizacja wojskowa wychowująca oficerów dla przyszłego powstania zbrojnego przeciw Rosji, zaczątek ogólnopolskiego ruchu wojskowego (Kirszak 2008: 30–31). Wymieniony jest również przykład Związków Strzeleckich, które wyłoniły się z działalności ZWC, a później ich uczestnicy wraz z Drużynami Strzeleckimi zasilili utworzoną przez Józefa Piłsudskiego Pierwszą Kompanię Kadrową, która wymaszerowała z Oleandrów pod Krakowem w kierunku Miechowa i przekroczyła granicę zaboru rosyjskiego 6 sierpnia 1914 roku[18]. Marsz niewielkiego (około 160 osobowego) oddziału miał wywołać powstanie antyrosyjskie na terenie Królestwa Polskiego: „Rozkaz pogotowia obejmował garsteczkę, źle uzbrojoną, marnie wyposażoną" (Anonimowy 1943ł: 2).

Opisywane są niesprzyjające okoliczności, w jakich bojownicy o niepodległą Polskę na czele z Piłsudskim postanowili wykorzystać wybuch konfliktu zbrojnego pomiędzy zaborcami:

> Społeczeństwo polskie nie miało woli walki. Bierność odbierała znaczenie bezwolnym oficerom, które narzucała wojna tocząca się na naszej ziemi, bez nas. Zaprzepaszczała jutro Polski (Anonimowy 1943ł: 2).

W takich warunkach liczyli się ci, którzy swoją siłą woli posuwali się naprzód, na przekór bierności i niechęci do pomocy we wspólnej walce, gotowi iść „przeciw wichurze, w wierze w utajone siły narodu" (Anonimowy 1943ł: 2).

Autorka przywołuje działania tajnej Polskiej Organizacji Wojskowej, która prowadziła akcje dywersyjne i wywiadowcze przeciw Rosji. Rekonstrukcję ciągu zdarzeń historycznych, których osią staje się Piłsudski i środowisko z nim związane, opowiadające się za irredentą polską, Radlińska kwituje w następujący sposób – „11 listopada nie byłby jednak możliwy bez 6 sierpnia" (Anonimowy 1943ł: 2).

Jak zauważa Maria Wiśniewska, Radlińska w tekście *6 sierpnia 1914* nie ukrywa swoich sympatii do Józefa Piłsudskiego (Wiśniewska 1987: 188). Jest to zrozumiałe,

[18] Radlińska w swoich wspomnieniach podkreśla wagę tej daty: „Dla ówczesnego pokolenia czyn 6 sierpnia 1914 – wypowiedzenie wojny Rosji przez Polskę – przerwał godzenie się z niewolą. Wskazał konieczność postawy czynnej, choćby po to, aby po wojnie rozgrywanej przez zaborców na ziemiach polskich nieuniknione cierpienia i straty nie poszły na marne" (Radlińska 1964: 360).

biorąc pod uwagę jej związki ze środowiskiem tworzonym wokół „Ziuka”[19]. Z drugiej strony należy odnotować, że uczona pozostawała pod ideowym wpływem frakcji piłsudczykowskiej, co mogło odcisnąć swój ślad na jej poglądach:

> Fakt czynnego udziału H. Radlińskiej w pracach obozu niepodległościowego w l. 1914-1918 wpłynął w pewnej mierze na jednostronne ukształtowanie poglądu Autorki na rolę tego obozu w dziele odbudowy Polski, przypisanie mu wagi decydującego czynnika (przypis 10 w: Radlińska 1964: 360)[20].

Interpretacja tekstu *6 sierpnia 1914* dokonana przez Aleksandra Kamińskiego zakłada, że Radlińska przywoływała historię odzyskiwania polskiej niepodległości, by stworzyć w wyobraźni czytelników „PiM” „analogię do sytuacji okupacyjnej z 1943 roku” i „utwierdzić wiarę w słuszną drogę antyhitlerowskich konspiracyjnych poczynań wojskowych” (Kamiński 1974: 196). Taki pogląd wzmacnia punkt widzenia Radlińskiej na nauczanie historii, która twierdziła, że powinna być ona ukazywana w taki sposób, by dawała się powiązać z teraźniejszością:

> przeszłość musi być ukazywana w związku z teraźniejszością. Na Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich był już omawiany fakt, że człowiek dorosły interesuje się przedewszystkiem tem, co ma bezpośredni związek z jego twórczością. Szuka tajemnicy powodzenia lub klęski spraw podobnych do tych, którym służy (Radlińska 1933: 136).

Radlińska w swoich poglądach akcentowała znaczenie historii widzianej nie jako archiwum przeszłości, ale jako spuścizny mającej potencjał kształtowania świadomości dorosłego pokolenia historycznego. Uważała, że zyskanie świadomości historycznej, pozwalającej wyciągać wnioski z dawnego układu stosunków, współzależności oraz znajomość idei oddziałujących na poprzednie pokolenia, może być źródłem siły w pracy dla przyszłości (por. Radlińska 1933: 136-137); por. Lepalczyk 1994/95: 38–39).

[19] Radlińska jeszcze przed wybuchem pierwszej wojny światowej była członkinią Frakcji Rewolucyjnej PPS. Należała do Związku Walki Czynnej (ZWC). Łączyła ją przyjaźń z Kazimierzem Sosnkowskim, blisko związanym z Piłsudskim, który kierował ZWC (Pełczyńska 1971:135). W czasie pierwszej wojny światowej, Radlińska była członkinią Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN). Z powodu braku zdecydowanej polityki NKN w kwestii wysuwania polskich roszczeń niepodległościowych wobec Austrii, dochodzi do tarć z Piłsudskim. W 1916 nawołuje on do wystąpienia z Departamentu Wojskowego NKN tych, którzy chcą podążać za jego wizją „rozgrywania sprawy polskiej”. Jak dowiadujemy się od Wandy Pełczyńskiej: „Helena Radlińska, która jest w stałej korespondencji z Józefem Piłsudskim, występuje z Departamentu Wojskowego i wyjeżdża do Krakowa” (Pełczyńska 1971:136). W Krakowie Radlińska włącza się w działania Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), którą kieruje Piłsudski, a jej dom staje się centralą tajnej pracy niepodległościowej (Pełczyńska 1971:136).

[20] Prawdopodobnie autorką przypisu mogła być Wanda Wyrobkowa-Pawłowska, która odpowiadała za wybór i opracowanie tekstów oraz komentarz, lub Janina Wojciechowska, która odpowiadała za komentarz, w ramach pracy „Z dziejów Pracy Społecznej i Oświatowej”, w której znajdują się *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, a konkretnie *List czwarty*, z którego pochodzi przywołany przypis. Dodatkowo cytowaną wypowiedź należy rozpatrywać w kontekście politycznym w jakim powstała. Jak wiadomo w okresie komunizmu myśl Radlińskiej była krytykowana i zwalczana (por. Smolińska-Theiss 2015: 43). W 1952 roku ostatecznie zamknięto Katedrę Pedagogiki Społecznej UŁ, którą reaktywowano w roku akad. 1961/1962.

Zakończenie

Analiza tematów, jakie wyłaniają się z treści tekstów prawdopodobnie napisanych przez Radlińską na łamach „PiM", prowadzi do syntezy zawartego w nich przekazu pokoleniowego. Ów przekaz odnosi się do wizji człowieka świadomego swojego aktywnego wpływu na teraźniejszość, nieustannie dążącego do samorozwoju poprzez pracę nad sobą, uwrażliwionego na sprawy ogółu (społeczności, narodu, państwa), podejmującego świadomy trud przebudowy życia i umiejącego współdziałać z innymi. Poszukującego wiedzy z przeszłego dorobku dziejowego i kulturowego, co przekłada się na jego świadomość dostrzegania przebiegu procesów w ich długim trwaniu. Radlińska kreśli obraz człowieka mężnego, a wręcz bohaterskiego w toczonej walce, który ją właśnie wybiera jako postawę wobec życia, zamiast bierności i niemocy. Ideał osobowy opisywany przez uczoną charakteryzuje się mądrością, umiejętnością łączenia wiedzy z doświadczeniem, jest czujący, dostrzegający niesprawiedliwość społeczną i wszelkie odstępstwa od wyznawanych wartości najwyższych, jakimi są wolność, sprawiedliwość i twórczy rozwój pomnażający siły jednostkowe. Silna wola i niezachwiana postawa etyczna – oto źródła siły, które nie pozwalają zatracić się w chaosie i bezładzie.

Według Marii Wiśniewskiej przekaz Radlińskiej miejscami wchodził w kolizję z wymaganiami stawianymi młodym bojownikom:

> Wchodziły tu w kolizję dwie postawy: dowódcy dążącego do doskonałego wykonywania zadań bojowych, za co oczekiwał go awans, czyli władza, i wychowawcy przepojonego ideą bezinteresownej służby dla innych. Tylko w wyjątkowych wypadkach te dwie postawy mogły się na siebie nakładać. (Wiśniewska 1977: 79).

Wizji Radlińskiej mogło sprostać niewielu uczestników GS, obdarzonych wyjątkowym „instynktem społecznym" (Wiśniewska 1977: 79).

Pojawia się również głos krytyczny, odnoszący się do ostatniej wypowiedzi Radlińskiej na łamach „PiM" z grudnia 1943 roku, który dotyczy nazbyt dużego idealizowania powojennej przyszłości oraz skłonności do utopijnego rozwiązywania konfliktów społecznych (Wiśniewska 1977: 80). Głos Wiśniewskiej jest poparty przypuszczeniami, iż lata okupacji spowodowały u wielu autorów publikujących w prasie Szarych Szeregów postawę „odrealnienia" – ucieczki w sferę marzeń (Wiśniewska 1977: 80).

Kamiński, analizując teksty Radlińskiej na łamach „PiM", stwierdza, że były one kierowane nie tylko do młodzieży walczącej GS, ale również do ich kierowników i przywódców (1974: 197). Według Kamińskiego (1974) w tych tekstach, które z uwagi na wymogi prasy konspiracyjnej, musiały być pisane w sposób lapidarny, uczona przekazuje fundamentalne dyrektywy „swojej pasji życiowej" – pedagogiki społecznej i wyjaśnia podstawowe pojęcia będące fundamentem tych poglądów.

Kamiński (1974: 198) stwierdza, że nie były to teksty łatwe w odbiorze, jednak dla części bojowników i ich przywódców komunikatywne oraz emocjonalnie wiążące.

Poziom trudności artykułów pisanych przez Radlińską na łamach „PiM" nie odbiegał od pozostałych tekstów wydawanych w 1943 roku. Dla wielu przeciętnych harcerzy, było to pismo na wyrost ich możliwości intelektualnych (Wiśniewska 1987: 202). We fragmencie listu drużynowego z chorągwi mazowieckiej, oceniającego numery pisma ukazujące się do marca 1943 roku. Czytamy, że harcerze chcą mniej filozofii, a więcej tekstów szkoleniowych dotyczących sposobów walki i posługiwania się bronią (Wiśniewska 1987). Wiśniewska (1987: 203) przytacza wypowiedź Zarzyckiego, w której zauważa, że pismo było nieco za trudne dla młodzieży i rozchodziło się „raczej słabo", rzadko wykraczało poza szeregi GS. Z drugiej strony pomimo wysokiego poziomu, mogącego być dla niektórych młodych czytelników przeszkodą w odbiorze pisma, nie pozostało ono bez echa w środowisku harcerskim:

> Jego wpływ widać w artykułach pińczowskiej młodzieży harcerskiej. Zauważyła „PiM" również młodzież Krakowa (co prawda w wierszyku satyrycznym w „Na ucho"). Miesięcznik „Biel i czerń", który zaczął się ukazywać na powielaczu w połowie 1944 r. w Mościcach przedrukował kilkanaście artykułów z „Pisma Młodych" (Wiśniewska 1987).

Ze względu na swój poziom merytoryczny teksty Radlińskiej, podobnie jak inne artykuły publikowane w „PiM", były miarą poziomu intelektualnego grona instruktorskiego Grup Szturmowych.

Bibliografia

Andrukowicz W. (2009) *Różnojednia, czyli (po)nowoczesna koncepcja dydaktyki komplementarnej Bronisława F. Trentowskiego*, „Chowanna", tom jubileuszowy, s. 91–110.

Anonimowy (1943a) *O samokształceniu*, „Pismo Młodych", nr 3(8), s. 5–6.

Anonimowy (1943b) *O istocie pracy społecznej*, „Pismo Młodych", nr 3(8), s. 1–2.

Anonimowy (1943c) *Rola obserwacji w dniu dzisiejszym*, „Pismo Młodych", nr 11(16), s. 6–7.

Anonimowy (1943d) *Jak i co notować?*, „Pismo Młodych", nr 8(13), s. 6–7.

Anonimowy (1943e) *O doborze książek*, „Pismo Młodych", nr 7(12), s. 6–7.

Anonimowy (1943f) *O czytaniu*, „Pismo Młodych", nr 6(11), s. 6–8.

Anonimowy (1943g) *Jak się uczyć*, „Pismo Młodych", nr 10(15), s. 4–6.

Anonimowy (1943h) *Prawo do twórczości*, „Pismo Młodych", nr 22(27), s. 3–4.

Anonimowy (1943i) *O miłości bohaterskiej*, „Pismo Młodych", nr 12(17), s. 1.

Anonimowy (1943j) *Rzeczywistość i teraźniejszość*, „Pismo Młodych", nr 9(14), s. 1–2.

Anonimowy (1943k) *Fachowiec czy amator*, „Pismo Młodych", nr 1(6), s. 5–7.

Anonimowy (1943l) *22 stycznia 1863*, „Pismo Młodych", nr 2(7), s. 1–2.

Anonimowy (1943ł) *6 sierpnia 1914*, „Pismo Młodych", nr 13(18), s. 1–2.

Anonimowy (1943m) *Co się wiąże z reformą rolną*, Pismo Młodych", nr 14(19), s. 5–6.

Antosz A. (2007) *Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa. Studium pedagogiczne*, Warszawa–Radom, Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji.

Bibliografia prac Heleny Radlińskiej 1897–1947 / oprac. w roku 1937 przez słuchaczów grupy bibliotekarskiej Sekcji Społeczno-Oświatowej Wydziału Pedagogicznego Wolnej Wszechnicy Polskiej, R. Rudzińska (red.), uzup. w roku 1947 przez J. Wojciechowską (1947), Łódź, Nakładem byłych słuchaczów Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej.

Bogusławska A. (1971) *Helena Radlińska w czasie drugiej wojny światowej i potem*, „Zeszyty Historyczne", t. 200, z. 19, s. 147–164.

Brodowska H. (1958) *Z dziejów kształcenia pracowników społeczno-oświatowych, 1925–1952*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne", seria I, z. 10, s. 121–169.

Broniewski S. (1983) *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Cyrański B. (2012) *Aksjologiczne podstawy pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej. Przykład zastosowania interpretacji hermeneutycznej*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Graneheim U. H., Lundman B. (2004) *Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness*, „Nurse Education Today", nr 24 (2), s. 105–112, https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001.

Hulewicz J. (1964) *Wstęp. Helena Radlińska – historyk oświaty* w: *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, *Pisma Pedagogiczne*, t. III, Radlińska H., wstęp J. Hulewicz, wybór i oprac. W. Wyrobkowa-Pawłowska, komentarz W. Wyrobkowa-Pawłowska, J. Wojciechowska, Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, seria: *Źródła do dziejów myśli pedagogicznej*, t. VIII, s. V–XXIX.

Kamiński A. (1974) *Piśmiennictwo publicystyczne i popularyzatorskie Heleny Radlińskiej w latach okupacji (1940–1944)*, „Roczniki Biblioteczne", r. XVIII, z. 1–2, s. 191–213.

Kamińska-Jatczak I. (2019a) *Helena Radlińska w latach 1939–1945 – historia zrekonstruowana ze wspomnień* „Nauki O Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne", nr 8(1), s. 179–210, https://doi.org/10.18778/2450-4491.08.12.

Kamińska-Jatczak I. (2019b) *„Nigdy nie pisałam tak wiele jak w dniach i bezsennych nocach tej epoki". Analiza działalności pisarskiej Heleny Radlińskiej w okresie okupacji* w: *Dziedzictwo idei i pęknięcia międzypokoleniowe w pedagogice polskiej. Wprowadzenie do problemu*, L. Witkowski (red.), Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 221–233.

Kirszak J. (2008) *Związek Walki Czynnej*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej", nr 5–6, s. 29–35.

Lepalczyk I. (1994/95) *Helena Radlińska o nauczaniu historii, popularyzacji i badaniach historycznych* w: *Helena Radlińska. Człowiek i wychowawca*, I. Lepalczyk, B. Wasilewska (red.), Warszawa, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, s. 33–47.

Lepalczyk I. (2001) *Helena Radlińska. Życie i twórczość*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.

Marynowicz-Hetka E. (2019*) Helena Radlińska i jej pokolenie historyczne: uwspólnianie doświadczeń i wzajemność oddziaływań* w: *Dziedzictwo idei i pęknięcia międzypokoleniowe w pedagogice polskiej. Wprowadzenie do problemu*, L. Witkowski (red.), Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, s.106–122.

Miąso J. (1990) *Tajne nauczanie w Królestwie Polskim w świetle dokumentów władz rosyjskich*, „Rozprawy z dziejów oświaty", t. XXXIII/90, s. 47–85.

Mikołajewicz W. (1994) *Wychowanie poza wymiar jednego pokolenia*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Paedagogica et Psychologica", *Helena Radlińska – portret pedagoga (rozprawy, wspomnienia, materiały)*, I. Lepalczyk, B. Wasilewska (red.), oprac. H. Brodowska, z. 34, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 103–112.

Pawłowski I. (1976) *Geneza i działalność Organizacji Spiskowo-Bojowej PPS 1904-1905*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

Pełczyńska W. (1971) *Helena Radlińska w latach 1913-1921*, „Zeszyty Historyczne", z. 19, t. 200, s. 132–142.

Podp. H. Orsza (1913) *Z metodyki nauczania historyi w szkole. Cele nauczania historyj*, „Ruch Pedagogiczny", r. 2, nr 8, s. 165–169.

Podp. H. Orsza-Radlińska (1927) *Kształcenie pracowników społecznych*, „Praca i Opieka Społeczna", r. 7, nr 1, s. 100–107.

Podp. W.O. (1947) *O pewnych formach samokształcenia na konferencjach rejonowych. (Wywiad z Profesor* Heleną *Radlińską)*, „Życie Szkoły", r. 2, nr 10(21), s. 274–278.

Podp. Z. Rudnicki (1943) *Odbudowa i przebudowa*, „Pismo Młodych", nr 6(1), s. 1–4.

Radlińska H. (1927) *Jak się kształcić samemu?* w: *Książka pamiątkowa dla uczniów kończących klasę VII warszawskich publicznych szkół powszechnych w roku 1927*, Warszawa, Komitet Zakończenia Roku Szkolnego przy Inspekt. Szkol. i Radzie Szkol. Okręg. w Warszawie, s. 93–103.

Radlińska H. (1928) *Podstawy i metody samokształcenia*, „Polska Oświata Pozaszkolna", r. V, nr 2, s. 77–80.

Radlińska H. (1933) *O współpracę historyków i pedagogów*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne", r. 1, z. 3/4, s. 134–138.

Radlińska H. (1934) *Punkt widzenia pedagogiki społecznej*, „Chowanna", r. 5, z. 5, s. 209–214.

Radlińska H. (1935) *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Warszawa, Wydawnictwo „Nasza Księgarnia" Spółka Akcyjna Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Radlińska H. (1936) *Wychowanie dorosłych* w: *Encyklopedia Wychowania*. t. 1, *Wychowanie*, cz. 2, S. Łempicki, W. Gottlieb, B. Suchodolski, J. Włodarski (red.), Warszawa, Wydawnictwo „Nasza Księgarnia" Spółka Akcyjna Związku Nauczycielstwa Polskiego, s. 814–837.

Radlińska H. (1938) *O wartości życia ludzkiego. (Odczyt wygłoszony w Polskim Radio)*, „Życie Młodych. Miesięcznik poświęcony opiece nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą", r. VII/I, s. 84–89.

Radlińska H. (1939) *Praca społeczna w czasie wojny*, „Życie Młodych. Miesięcznik poświęcony opiece nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą", r. VII/II, nr 5–6, s. 140–154.

Radlińska H. (1946) *Czynnik ludzki*, „Oświata i Kultura", r. 2, nr 10, s. 557–565.

Radlińska H. (1946) *Zasięg wychowania. Dawne poglądy i nowe doświadczenia*, „Ruch Pedagogiczny", r. XXX, nr 1, s. 35–40.

Radlińska H. (1947) *Samokształcenie*, „Rzeczy Ciekawe. Miesięcznik Popularno-Naukowy", r. II, nr 6(18), s. 1–5.

Radlińska H. (1948) *Pracownik społeczny. (Odczyt wygłoszony w auli Uniwersytetu Łódzkiego z cyklu: Zawody)*, „Oświata i Kultura", r. 4, nr 5-6, s. 175–186.

Radlińska H. (1949) *Materiały do dziejów walki o duszę ludu (1864–1913). (Fragmenty przedmowy spalonej książki H. Radlińskiej i B. Śliwińskiej)* w: *Studia z dziejów kultury*, H. Barycz, J. Hulewicz (red.), Warszawa, Nakład Gebethnera i Wolffa, s. 517–537.

Radlińska H. (1961) *Egzamin z pedagogiki społecznej* w: *Pedagogika społeczna*, *Pisma Pedagogiczne*, H. Radlińska, wstęp R. Wroczyński, A. Kamiński, oprac. i koment. W. Wyrobkowa-Delawska, *Pisma Pedagogiczne*, t. I, Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, seria: *Źródła do dziejów myśli pedagogicznej*, t. V, s. 357–395.

Radlińska H. (1964) *Listy o nauczaniu i pracy badawczej* w: *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, *Pisma Pedagogiczne*, t. III, H. Radlińska, wstęp J. Hulewicz, wybór i oprac. W. Wyrobkowa-Pawłowska, komentarz W. Wyrobkowa-Pawłowska, J. Wojciechowska, Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, seria: *Źródła do dziejów myśli pedagogicznej*, t. VIII, s. 329–478.

Radlińska H. (1979) *Samokształcenie w Domu Ludowym* w: *Oświata i Kultura Wsi Polskiej. Wybór Pism*, H. Radlińska, oprac. H. Brodowska, L. Wojtczak, wstęp H. Brodowska, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, s. 249–256.

Ratajczak W. (2006) *Teodor Tomasz Jeż. (Zygmunt Miłkowski) i wiek XIX*, Poznań, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne".

Smolińska-Theiss B. (2015) *Pedagogika społeczna w Polsce z perspektywy zjazdów pedagogicznych*, „Pedagogika Społeczna", nr 2(56), s. 39–51.

Theiss W. (1997) *Radlińska*, wyd. drugie, popr. i rozszerz., Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak".

Theiss W. (2017) *Wanda Wyrobkowa-Pawłowska: życie jako służba społeczna*, „Pedagogika Społeczna", nr 1(63), r. XVI, s. 67–82, https://doi.org/10.14746/psn.2021.1.04.

Trentowski B. F. (1844) *Trzy Siestrzany rodzące się na łonie prawdoświeci, będące wszystkich loicznych zasad podstawami, t.j. względna różnia, bezwzględna jednia i filozoficzna różnojednia*, w: *Myślini czyli całokształt loiki narodowej,* B. F. Trentowski, t.1, Poznań, Nakładem Autora u N. Kamieńskiego i Spółki, s. 91–106.

Wiśniewska M. (1977) *Pismo Młodych 1943*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej", t. XVI, nr 2, s. 75–97.

Wiśniewska M. (1987) *Harcerz, żołnierz, obywatel… Szkice o prasie Szarych Szeregów*, Warszawa, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.

Wiśniewska M. (1998) *Wychowanie patriotyczne w organizacjach młodzieżowych lat 1939-1945 – „Co posiada cenę życia nie może być wodą"*, „Niepodległość i Pamięć", nr 10, s. 231–248.

Wojtczak L. (1974) *Bibliografia Heleny Radlińskiej*, „Roczniki Biblioteczne", r. XVIII, z. 1–2, s. 105–164.

Wroczyński R. (1961) *Wstęp* w: *Pedagogika społeczna*, *Pisma Pedagogiczne*, t. 1, wstęp R. Wroczyński, A. Kamiński, oprac. i koment. W. Wyrobkowa-Delawska, Wrocław-Warszawa-Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, seria: *Źródła do dziejów myśli pedagogicznej*, t. V, s. V–XIX.

Źródła internetowe:

Jarosiński M. (2009) *Demonstracja PPS na Placu Grzybowskim w Warszawie - 1904 rok*, *Dzieje.pl. Portal historyczny*, https://dzieje.pl/aktualnosci/demonstracja-pps-na-placu-grzybowskim-w-warszawie-1904-rok [dostęp: 09.02.2022].

Wiśniewska Maria Halina (2000) teczka sygn. 2455/WSK, mpis, Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej, Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, https://kpbc.umk.pl/Content/201666/Wisniewska_Maria_Halina_2455_WSK.pdf [dostęp: 10.02.2022].

O Autorce

Izabela Kamińska-Jatczak – pedagog społeczny, doktor nauk społecznych w zakresie pedagogiki, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Łódzkiego. Jej zainteresowania badawcze dotyczą: analizy aktywności w polu pracy socjalnej, pracy socjalnej z rodziną, biograficznych i historycznych kontekstów pedagogiki społecznej, metodologii badań interpretatywnych i partycypacyjnych. Autorka książki *Aktywność asystentów rodziny. Analiza narracji w ujęciu transwersalnym* (2021).

Izabela Kamińska-Jatczak – social pedagogue, doctor of social sciences in the field of pedagogy, assistant professor at the Department of Social Pedagogy and Social Rehabilitation at the University of Lodz. Her research interests concern: analysis of activity in the field of social work, family social work, biographical and historical contexts of social pedagogy, methodology of interpretative research and participatory research. The author of the book: *Aktywność asystentów rodziny. Analiza narracji w ujęciu transwersalnym* [*The Activity of Child Protection Workers. Analysis of Narratives in a Transversal Approach*] (2021).

Cytowanie

Kamińska-Jatczak I. (2022) *Przekaz pokoleniowy. Teksty Heleny Radlińskiej w „Piśmie Młodych" (1943)*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne", nr 2(15), s. 107–134, https://doi.org/10.18778/2450-4491.15.07.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY 4.0